

გიორგი ანჩაბაძე

საქართველოს სამხედრო
ისტორიის საკითხები
(1921 წლამდე)

George Anchabadze

THE PROBLEMS OF
GEORGIAN MILITARY HISTORY
(TILL 1921)

ილიის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ILIA STATE UNIVERSITY

თბილისი 2010 Tbilisi

წიგნში თავმოყრილია ავტორის შრომები, მიძღვნილი საქართველოს სამხედრო ისტორიის პრობლემებისადმი. ეს პუბლიკაციები სხვადასხვა გამოცემებშია დაბეჭდილი, დაწყებული 1980-იანი წლებიდან, მაგრამ რადგანაც მათი ნაწილი დღეს ბიბლიოგრაფიული იშვიათობაა, ხოლო თემა, რომლებსაც ისინი ეხებიან, აქტუალური, მიზანშეწონილად ჩავთვალეთ მათი ცალკე კრებულად გამოცემა. ამასთან ზოგიერთი სტატია მცირედ კორექტირებული და შევსებული იქნა. ამიტომ წინამდებარე გამოცემის ტექსტები ცალკეულ შემთხვევებში ზედმინევით არ ემთხვევა პირველი პუბლიკაციების ტექსტებს.

კრებულში შეტანილი სტატიებში წარმოდგენილია სამხედრო ისტორიის თითქმის ყველა ასპექტი – შეიარაღებული ძალების ხასიათი და მათი ორგანიზაცია, ომებისა და სამხედრო ხელოვნების ისტორია, სამხედრო-თეორიული აზრის განვითარება, სამხედრო ეთიკა, სამხედრო-ისტორიული წყაროთმცოდნეობა და სხვ. აქვეა ორიგინალური რუკები და სქემები. სტატიები დაწყებულია ქრონოლოგიურად: წინაფეოდალური და ფეოდალური ეპოქების ამსახველი მასალა, 1918-1921 წწ. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შეიარაღებული ძალების დახასიათება. კრებული მთავრდება საქართველოს ომების ქრონოლოგიური ნუსხით.

წიგნი განკუთვნილია ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის სტუდენტებისათვის. იგი გამოადგება აგრეთვე სხვა უმაღლესი სასწავლებლების სტუდენტებს, ისტორიკოსებს, ისტორიის მასწავლებლებს, სამხედრო მოსამსახურეებს და, საერთოდ, საქართველოს წარსულით დაინტერესებულ ფართო მკითხველ საზოგადოებას.

The book is a collection of the author's works dedicated to the questions of the military history of Georgia. The works have previously appeared in various publications from the 1980s. However, as some of them presently are bibliographic rarities, while the questions they deal with are quite relevant, I found it appropriate to publish them again as a collection. At the same time some articles are a little corrected and supplemented. Therefore in some cases the texts of this edition do not fully coincide with the texts of the former publications.

The articles cover almost all aspects of military history – the nature of armed forces, and their organization, military ethics, history of wars and art of warfare, development of military theory, military source study, etc. The collection also includes original maps and schemes. The articles are arranged chronologically, starting with the pre-feudal and feudal periods, including description of the armed forces of the 1918-1921 Democratic Republic of Georgia and ending with a chronological list of Georgian wars.

The book is intended for Ilia State University students. It will be likewise helpful for students of other higher education centers as well as for historians, teachers, and military and for the public interested in Georgian history.

სარჩევი/ CONTENTS

- 7 სამხედრო საქმის განვითარება ძველ საქართველოში.
ქართლის (იბერიის) სამეფოს შეიარაღებული ორგანიზაცია
Development of Warfare in Old Georgia: Armed Organization
of the Kingdom of Kartli (Iberia)
- 14 ძველი ქართლის სამეფოს ჩამოყალიბების დროისა
და პირობების შესახებ
On the Time and Circumstances of Establishing the Iberian Kingdom (Kartli)
- 28 ვახტანგ გორგასლის პირველი ომი სასანური ირანის წინააღმდეგ
The First War of Vakhtang Gorgasali against Sassanian Iran
- 43 ფეოდალური საქართველოს ლაშქარი
The Army of Feudal Georgia
- 55 ეკლესია და სამხედრო საქმე ფეოდალურ საქართველოში (IV-XVIII სს.)
The Church and Warfare
- 63 ქართული სამხედრო ორგანიზაციის ისტორიიდან
("შიდა სპა", ანუ "შიდა ლაშქარი")
From the History of Georgian Military Organization ("the Inland Army")
- 77 "ძველი ერისთავთა" როგორც წყარო სამხედრო საქმის
ისტორიისათვის ქართლის მთიანეთში
Dzegli Eristavta: a Historical Record on the Warfare in Kartli Highlands
- 98 სამხრეთ საქართველოს მოსახლეობის ბრძოლა მცირეაზიელი
მომთაბარე ტომების წინააღმდეგ
The Struggle of the Georgian Population against the Minor
Asian Nomadic Tribes

- 115 კახეთის სადროშოების საკითხი ვახუშტი ბატონიშვილის თხზულებაში
The Question of Kakheti Sadroschos in the Work of Prince
Vakhushti Bagrationi
- 125 იოსებ თბილელის “დიდმოურავიანი” როგორც
სამხედრო-ისტორიული წყარო
Didmouraviani by Ioseb Tbileli: a Source of Military History
- 140 სეხნია ჩხეიძის “მეფეთა ცხოვრება” როგორც
სამხედრო-ისტორიული წყარო
History of the Kings By Sekhnia Chkheidze: a Source of Military History
- 154 ქართული ლაშქრის საბრძოლო წყობა და ბრძოლის
წარმოების ხერხები თეიმურაზ II-ის “სარკვე თქმულთა,
ანუ დღისა და ღამის გაბაასების” მიხედვით
Military Arrangement of the Georgian Army and Warfare Techniques
according to King Teimuraz II's Poem Dispute between Day and Night
- 163 1877-1878 წლების რუსეთ-თურქეთის ომი და აფხაზეთის აჯანყება
The Russo-Turkish War (1877-1878) and the Abkhazian Uprising
- 184 ქართული ჯარი 1918-1921 წლებში
The Georgian Army in 1918-1921
- 194 ქვეყნის ტრადიციული ნორმები კავკასიაში ომებისა და
შეიარაღებული კონფლიქტების დროს
The Traditional Standards of War and Conflict behavior in the Caucasus
- 210 საქართველოს ომების ქრონოლოგია
(უძველესი დროიდან 1490 წლამდე)
The Chronology of the Georgian Wars

სამხედრო საქმის განვითარება ძველ საქართველოში. ქართლის (იბერიის) სამეფოს შეიარაღებული ორგანიზაცია¹

საქართველოს ტერიტორიაზე ამჟამად სამხედრო დანიშნულების ნივთები – ბრინჯაოს ფოთლისებრი და ხიშტისმაგვარი შუბისპირები, ვინროტანიანი ყუამილიანი ცულები, სატევრები და სხვ. ჯერ კიდევ ძვ. წ. III ათასწლეულის არქეოლოგიურ მასალებშია გამოვლენილი, რაც იმის მიმანიშნებელია, რომ იმ დროს უკვე ადგილი ჰქონდა ტომთა შორის სპორადულ შეტაკებებს. შემდგომ, ძვ. წ. II ათასწლეულის შუა ხანებში, როდესაც დღევანდელი საქართველოს ტერიტორიაზე ყალიბდება ტომთა კავშირები, ხოლო მოსახლეობაში თავს იჩენს ქონებრივი და სოციალური დიფერენციაცია, ომების ინტენსიურობა გაიზარდა. გახშირებული ომების შედეგი იყო სამხედრო საქმის სწრაფი განვითარება. ომი და სამხედრო ორგანიზაცია საზოგადოებრივი ცხოვრების რეგულარული ფუნქციები ხდებიან. ეს განსაკუთრებით შეიმჩნევა ძვ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევრისა და I ათასწლეულის პირველი ნახევრის ძეგლებში, სადაც ვხვდებით იმდროინდელ წინა აზიაში გავრცელებული პირადი საბრძოლო იარაღის თითქმის ყველა ძირითად ტიპს. აქ წარმოდგენილია როგორც შეტევითი საჭურველი – ნაირ-ნაირი მახვილები და სატევრები, შუბისა და ისრის პირები, საბრძოლო ცულები და ჩუგლუგები, ქვისა და ბრინჯაოს გურზები და სხვ., ასევე დამცავი აღჭურვილობის ელემენტები – ბრინჯაოს საბრძოლო სარტყელები, ფარის გარსაკრავები. დამცავი აბჯრის ძირითადი ნაწილი მზადდებოდა ტყავის, ხისა და სელისაგან და, ამიტომ, ჩვენამდე ვერ მოაღწია. მუდმივი ომები დასახლებათა ხასიათზეც აისახა.

1. პირველად დაიბეჭდა როგორც ერთი თავი ავტორის ნაშრომში: "სამხედრო ისტორია". ლექციების კურსი. გამომცემლობა სომა პრეს. თბ., 2002. გვ. 25-31.

Development of Warfare in Old Georgia: Armed Organization of the Kingdom of Kartli (Iberia)

Weapons were discovered on the Georgian territory as early as among the archeological finds dating to the 3rd millennium BC. Later in the 2nd millennium, when tribal unions established in the area and social and propitiary inequality developed in the society, the intensity of wars grew. The process is especially well reflected in the finds dating to the second half of the 2nd millennium and the first half of the first millennium BC, which include almost all basic types of

personal weapons popular in Central Asia of those times. In that period Georgian tribes had close relations with the cultured peoples of the Ancient East. This, naturally, did not exclude military clashes. Assyrian and Urartian kings used to carry out violent raids to the Transcaucasia. Nomadic mounted archers from the north, Cimmerians and Scythians, passed as a hurricane over the Transcaucasia from the north in the 8th-7th centuries BC. The Georgian tribes fought against the Persians and Greeks from the second half of the 6th century BC and against the Macedonians in the 4th century BC. So,

ისინი შენდებოდნენ ბორცვებსა და სხვა ამაღლებულ ადგილებზე, გარს ერტყათ დიდი ლოდებისაგან ნაგები კედლები, მესერი, თხრილები. გამაგრებული დასახლების ტერიტორიაზე ზოგჯერ იქმნებოდა კიდევ შიდაციხე (ციტადელი). ყოველივე ეს მიუთითებს საფორტიფიკაციო ხელოვნების წარმოშობაზე, რაც, როგორც აღვნიშნეთ, გამოწვეული იყო პერმანენტულ ომებში თავდაცვის აუცილებლობით.

ქართველურ ტომებს მჭიდრო ურთიერთობები ჰქონდათ ძველი აღმოსავლეთის კულტურულ ხალხებთან, რაც, ცხადია, არ გამორიცხავდა მათ შორის სამხედრო შეტაკებებს. კერძოდ, ასურეთის და ურარტუს მეფეები სასტიკ ექსპანსიას ახორციელებდნენ სამხრეთ ამიერკავკასიაში და მეზობელ რეგიონებში. ადგილობრივი მოსახლეობა, რომლის ლაშქარი ეტლოსნებისა და ქვეითი ტომობრივი მილიციისაგან შედგებოდა (ცხენოსანთა მცირერიცხოვანი ჯგუფები, ალბათ, ძირითადად, დაზვერვისათვის გამოიყენებოდა), მედგარ წინააღმდეგობას უწევდა მომხდურებს. იმაზე, თუ რა მნიშვნელოვანი სამხედრო პოტენციალი გააჩნდათ ამიერკავკასიის ტომთა კავშირებს, მიუთითებს მათ წინააღმდეგ გამოყვანილი ჯარების რაოდენობა. მაგალითად, ძვ. წ. IX ს-ის უკანასკნელ მეოთხედში, ერთ-ერთი ლაშქრობის დროს ჭოროხის ხეობაში თუ მტკვრის სათავეებისაკენ, სადაც იმ ხანად, ძირითადად, ქართველური მოსახლეობა ივარაუდება, ურარტუს არმია ითვლიდა 66 საბრძოლო ეტლს, 1460 მხედარსა და 15 760 ქვეით მეომარს. იმ დროისათვის ეს ძალიან დიდი ძალა იყო.

ამრიგად, შეიძლება ვილაპარაკოთ ძვ. წ. II ათასწლეულის ბოლოს და I ათასწლეულის დასაწყისში ქართველურ ტომთა შორის სამხედრო ხელოვნების ჩასახვაზე, რაც გულისხმობს იმ პერიოდის სანარმოო ძალებისა და საზოგადოებრივი ურთიერთობების განვითარების დონისათვის შესაბამ-

ისი ომისა და ბრძოლის ფორმების გაჩენას. ამავე დროს სავარაუდოა, რომ სამხედრო ხელოვნების ელემენტები ჯერ კიდევ პრიმიტიული ხასიათისა იყო, არ არსებობდა მათი ჩამოყალიბებული, მდგრადი ფორმები.

ძვ. წ. VIII-VII სს-ში ამიერკავკასიას გრიგალივით გადაუარეს ევრაზიის ველებიდან შემოჭრილმა მომთაბარე ტომებმა – კიმირიელებმა და სკვითებმა. სამხედრო საქმის განვითარების თვალსაზრისით, ამან ჩვენს წინაპრებს მსუბუქად შეიარაღებულ ცხენოსან მოისართა ტაქტიკა და საჭურველი გააცნო. როგორც ჩანს, სწორედ მომთაბარეთა გავლენით კავკასიაში ფართოდ ვრცელდება მოკლე ორღესული მახვილი – აკინაკი, მასრიანი ისრის პირები და იარაღის ზოგი სხვა სახეობა. კიმირიელებთან და სკვითებთან შეჯახებებში მიღებული გამოცდილება დაემატა იმ ცოდნას, რაც ქართველურ ტომებს დაგროვილი ჰქონდათ ძველი აღმოსავლეთის მძიმედ შეიარაღებულ მეომრებთან საუკუნოვანი ბრძოლების შედეგად და ჩამოყალიბების პროცესში მყოფ ქართულ სამხედრო ხელოვნებას ახალი შტრიხები შესძინა.

ძვ. წ. VI ს-ის მეორე ნახევრიდან ქართველური ტომები ბრძოლის ველზე ხვდებიან სპარსელებსა და ბერძნებს, IV ს-ში კი მაკედონელებს. ამრიგად, ძველი ქართლის, ანუ იბერიის, სამეფოს ჩამოყალიბების დროისათვის (ძვ. წ. IV ს-ის დასასრული) ქართველებს უკვე დიდი საბრძოლო გამოცდილება ჰქონდათ მიღებული იმ დროინდელი მსოფლიოს საუკეთესო ჯარებთან ჭიდილში. ეს გამოცდილება საფუძვლად დაედო ძველი ქართლის სამეფოს სამხედრო ორგანიზაციას და მისი შეიარაღებული ძალების სამხედრო ხელოვნებას.

ქართლის (იბერიის) სათავეში იდგა მეფე, რომელიც ამავე დროს უმაღლესი მთავარსარდალი იყო. იგი სახელმწიფოს მართავდა წარჩინებულთა და ქურუმთა დახმარებით. მოსახლეობის დიდი ნაწილს შეადგენდნენ თავისუფალი მეთე-

by the time when the Old Georgian or Iberian Kingdom was formed, i.e. by the end of the 4th century, the forefathers of the Georgians had already gained huge military experience through fights against the best armies of the world. This very experience served as a foundation for the military organization of old Georgian Kingdom and art of the warfare of its armed forces. Historical records attest that in the period of Iberian prosperity, at the outset of the new era, the fully mobilized army of the political unit included from 60 000 to 80 000 warriors, one fourth of which were horsemen.

Ancient authors credited Iberian warriors with their outstanding martial skills. Foreigners appreciated Iberian lancers and archers as well as the heavy cavalry of nobles. Iberian infantry, having an excellent command of open battle as well as of guerilla warfare tactics, could successfully fight a cavalry.

The social composition and structure of the Georgian army modified along with the development of economic and social relations. The role of the infantry made up from peasants, once the most numerous part of the army, gradually diminished, while the ratio of

მეები (ერი). ქალაქების მოსახლეობა ძირითადად ვაჭრობა-ხელოსნობას მისდევდა. იბერიაში იყვნენ აგრეთვე მონები და სხვა არათავისუფალი მწარმოებლები (დამოკიდებული გლეხები).

იბერიის ლაშქარი მილიციური ხასიათისა იყო, თუ არ ჩავთვლით მცირერიცხოვან მუდმივ კონტინგენტებს (მეფის მცველი რაზმი, ციხე-ქალაქთა გარნიზონები და სხვ.). ცხენოსან ჯარში გამოდიოდნენ წარჩინებულები და მათი თანმხლები პირები, ქვეითობა თავისუფალი მეთემეებისაგან შედგებოდა. ჯარში არ გაჰყავდათ მონები და სხვა არათავისუფალი პირები. სალაშქრო სამსახურისაგან გათავისუფლებული იყო აგრეთვე ქალაქების მოსახლეობა.

იბერიელი მეომრები შეიარაღებულნი იყვნენ შუბებით, მახვილებით, ჩუგლუგებით, შურდულებითა და მშვილდისრებით. წარჩინებულებს ძვირფასი დამცავი აბჯრები ჰქონდათ, უბრალო მოლაშქრეები კი, როგორც ჩანს, თავდასაცავად ატარებდნენ ტყავგადაკრულ მოწნულ ფარებს, ჩაფხუტებს და ნადირის ტყავისაგან შეკერილ ხიფთანებს.

იბერიის სამხედრო ორგანიზაციაში გარკვეულ როლს ასრულებდნენ ჩრდილო კავკასიის მეომარი ტომების რაზმები. თანამედროვე ჩეჩნების, ინგუშების, დაღესტნელების, ოსებისა და სხვა ხალხების წინაპრები მოქირავნეობისა და მოკავშირეობის საფუძველზე მოდიოდნენ იბერიის მეფეთა სამსახურში. ჩრდილოკავკასიელთა ძალებს იბერები, როგორც წესი, დიდი სამხედრო კამპანიის დაწყების წინ იწვევდნენ, ომის დასრულების შემდეგ კი უკან აბრუნებდნენ. ამასთან არსებობს საფუძველი, ვივარაუდოთ, რომ ჩრდილოელთა ცალკეული რაზმები იბერიის გამგებელთა მუდმივ ლაშქარშიც მსახურობდნენ, ზოგჯერ კი მეფეები მათ სამხედრო კოლონისტების სახით ამკვიდრებდნენ ქართლის მიწა-წყალზე.

ისტორიული წყაროები მოწმობენ, რომ იბერიას,

თავისი ძლიერების ხანაში (ახ. წ. დასაწყისი), სამხედრო ძალების სრული მობილიზაციის შემთხვევაში შეეძლო გამოეყვანა მრავალრიცხოვანი ლაშქარი, დაახლოებით 60-80 ათას მეომრამდე. ამ ძალების ერთ მეოთხედს, ე.ი. 15-20 ათას კაცს, ცხენოსნები შეადგენდნენ.

ეკონომიკისა და საზოგადოებრივი ურთიერთობების განვითარებასთან ერთად იცვლება ქართული ჯარის სოციალური სახე და სტრუქტურა, იგი თანდათან ფეოდალურ ხასიათს იძენს. ლაშქარში იზრდება წარჩინებულთა ცხენოსანი რაზმების ხვედრითი წილი. მეთემეთა ქვეითი მილიცია კიდევ ინარჩუნებს მნიშვნელობას, მაგრამ მას უკვე, ძირითადად, საკუთარ ტერიტორიაზე წარმოებული ომების დროს იწვევენ. ახ. წ. I ათასწლეულის შუა ხანებში საზღვარგარეთულ ლაშქრობებში, როდესაც ქართველები სხვის ტერიტორიაზე მოქმედებენ, მათ ლაშქარში ცხენოსანი ჯარი ერთნახევარჯერ სჭარბობს ქვეითობას, თავდაცვითი კამპანიის დროს კი ცხენოსნები მთელი ძალების მხოლოდ ნახევარს შეადგენენ.

სავარაუდოა, რომ იბერიული ლაშქრის ორგანიზაცია თავდაპირველად ათობით სისიტიმაზე იყო დამყარებული (ათეულები, ასეულები, ათასეულები). უმაღლეს საორგანიზაციო ერთეულს საერისთავოს ლაშქარი წარმოადგენდა, რომელიც დიდი სამხედრო-ადმინისტრაციული ოლქიდან – საერისთავოდან – გამოდიოდა. მის სათავეში იდგა ოლქის გამგებელი – ერისთავი. ერისთავთა შორის უფროსი იყო სპასპეტი, რომლის საგამგებლო ტერიტორია მოიცავდა შიდა ქართლს ტაშისკარიდან მცხეთამდე.

ძველი ავტორები საგანგებოდ აღნიშნავენ იბერიელი მეომრების მაღალ საბრძოლო თვისებებს. უცხოელთა მოწონებას იმსახურებდნენ იბერიელი შუბოსნები და მშვილდოსნები, წარჩინებულთაგან შემდგარი მძიმე კავალერია. იბერიელ ქვეითებს წარმატებით შეეძლოთ ბრძოლა ცხენოსანი ჯარის

the noble cavalry increased to make 50-60 percent in the mid 1st millennium BC. Little by little the army acquired a feudal nature.

Military engineering was developed in Georgia, which is evidenced by the surviving remains of fortifications.

Flexible military organization, remarkable fighting efficiency, belligerent spirit and the art of warfare, along with the peculiar geographical properties of the country and the advanced fortification system, were among the strategic factors that determined the sustainability and

development of Kartli (Iberia) against the background of frequent wars and raids.

First published in 2002 as a chapter of the author's book "Military History".

წინააღმდეგ. ათვისებული ჰქონდათ როგორც ღია ბრძოლის, ასევე პარტიზანული ომის ტაქტიკა.

იბერიაში განვითარებული იყო სამხედრო-საინჟინრო საქმე. ჩვენს დრომდე მოაღწიეს იმ პერიოდის ფორტიფიკაციული ნაგებობების ნაშთებმა. განსაკუთრებით კარგად იყო გამაგრებული სამეფოს დედაქალაქი მცხეთა, რომელიც თავისი ციტადელით – არმაზციხით, მახლობელ ციხე-ქალქებთან (სარკინე, ზადენციხე და სხვ.) და მტკვარ-არაგვისხეობების ჩამკეტ კედლებთან ერთად, რომელთა კვალი აღმოჩენილია ზაჰესთან, სარკინესთან, ღართისკართან, წინამურ-ბებრისციხის ზოლზე, მძღავრ თავდაცვით კვანძს წარმოადგენდა. კარგად იყო გამაგრებული იბერიის დანარჩენი ქალაქებიც – უფლისციხე, ურბნისი, წუნდა, ოძრხე, ხუნანი და ქვეყანაში შემომავალი გზები. ამ მხრივ განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა თერგ-არაგვისა და მტკვარ-რიონის სტრატეგიულ მაგისტრალებს, რომლებსაც ბევრგან დარაჯობდნენ და კეტავდნენ ციხესიმაგრეები და კედლები.

მოქნილი სამხედრო ორგანიზაცია, ჯარების მაღალი ბრძოლისუნარიანობა, საბრძოლო სულისკვეთება და სამხედრო ხელოვნება, ქვეყნის გეოგრაფიული თავისებურებანი და ციხესიმაგრეთა განვითარებული სისტემა – აი, ის სტრატეგიული ფაქტორები, რომლებმაც განაპირობეს ქართლის (იბერიის) სახელმწიფოებრიობის შენარჩუნება და განვითარება ხშირი ომებისა და უცხოელთა შემოსევების პირობებში.